

## ИДЕИТЕ НА БРАТЯ МИЛАДИНОВИ, ОТРАЗЕНИ В ПИСМАТА ИМ

РУМЯНА ДАМЯНОВА

Делото на Братя Миладинови — едни от първите апостоли на зараждащото се национално съзнание на българския народ — възбужда повече от век трайния интерес на много поколения изследователи. Величие в героичен живот и в трагична смърт — сякаш националната съдба на народа ни през епохата на Възраждането не познава други определения. Народната памет е съхранила образите на двамата братя в легенди. Днес от дистанцията на времето техният апостолски живот и ярката им патриотична и народокултурна дейност придобиват нови измерения, изпъкват в мащаби, многообхватни по дълбочина и общочовешко звучене.

Многогранна е тяхната дейност — дългогодишна учителска съдба, борба за установяване на български език и надмогване на елинистичните стремежи, активно присъствие в обществено-политическия живот, поддържане контакти с видни руски учени и общественици и подхранване интереса им към българската история и култура, поетичното наследство на Константин Миладинов — с неговият обем, но дълбоко по чувство и художествено внушение.

Свод на целия живот на Миладинови е сборникът „Български народни песни, собрани од братя Миладиновци, Димитрия и Константина и издани од Константина“, излязъл в Загреб през 1861 г. и посветен на Йосиф Щросмайер. В него е отразена духовната култура на народа, в подбора на песните проличава верен естетически усет, задълбочено културноисторическо и поетическо вглеждане в песенното творчество, видено от Миладиновци като процес, отразяващ бита и духовното развитие на българина. В извънредно интересния предговор към сборника са разкрити социалните функции на народното творчество и е оставена за поколенията най-вярната му и вдъхновена оценка: „Народните песни са показалка на степенот од умственото развитие од народот и огледало на неговиот живот. Народот в песни изливат чувствата си, в них увековечит животот му и давнешните му подвиги, в них находвит душевна храна и развлечение, затова в жалба и радост, на сватба и хоро, на жетва и грозьебрание, на везанье и преданье, по поле и по гори щедро изливат песните, како од богат извор; затова можит да се речит, че народот ѝе секогашен и велик певец.“

Извор за изясняване житейската биография и апостолската съдба на двамата братя представят както „животоописанията“ от техни съвременници, спомени, отзиви, разни документи, така и обширната им кореспонденция, значителна част от която е останала в турските архиви при арестуването им.

Писмата на Братя Миладинови представляват интерес в няколко основни насоки. Спецификата на писмото като интимна форма на общуване съхранява тяхната документална стойност; съкровеното споделяне мисли за националната

съдба на народа, за бъдещото културно развитие, на чието дело посвещават живота си, изпълва всеки ред от кореспонденцията им. Личната им гражданска позиция е непосреден израз на основните тенденции на времето. Повикът за просвета и въвеждане на български език в училищата и в богослужението, дълбоко почувствуваната необходимост от събиране на български старини и реликви, съпротивата срещу елинистичната духовна експанзия — всичко това става същност и лична съдба на Миладиновци. В техните писма издига ръст възрожденският човек — с патриотизъм, себеотрицание и апостолска ревност.

В зората на Възраждането се издига призивът към новобългарска просвета, излизат първите учебници и граматики. Постепенно се въвежда български език в черквите, превеждат се свещени книги. В „Оглас“ за излизането на сборника на Братя Миладинови се съобщава, че песните са събирани основно „от секакви стърни от Западна България, т. е. от Македония, например от Охрид, Струга, Прилеп, Велес, Костур, Кукуш, Струмица и други места“<sup>1</sup>, където са учителствували те и където развиват своята високопатриотична дейност. При много трудни условия и откритата съпротива на патриаршията по-големият брат Димитър Миладинов успява да въведе изучаването на български език, да създаде цяла програма за духовно пробуждане, да праша дописки до „Цариградски вестник“ за състоянието на образованието и просветата в този край. На страниците на този вестник усилено се изразяват мнения за напредъка на народното образование, изтъква се нуждата от „образование — како светско, така и духовно“, от различни краища на страната се съобщава за новооткрити училища, преведени книги и пр.

„Дай боже и от други градища в България, Македония с едно слово по секаде, до где допират сладки звукове на нашия с л а в н ы й Българский язык да чуеме известия за овакви заведения“<sup>2</sup>, се казва в една дописка в „Цариградски вестник“ по повод на съобщение в предишния брой за открито българско училище в Търново. Често се разгаря и остра полемика, призовават се българите „да се изгонят фанариотите“<sup>3</sup> и да се изберат „на нихно място учени българи, кои са кончили курс в разни академии“<sup>4</sup>, и т. н. В дописка до вестника Димитър Миладинов описва трудностите на първите стъпки при въвеждането на български език в Охрид, където децата са учили български „само на вечер по 12 часа до два сос фенери и на утро рано пак сос светило! После си ходеа дечината всекое на училището гръцко“, за да заяви — „овде само болгарски читаат и писуват, а по гръцки не!“<sup>4</sup>

В едно от най-ранните запазени писма (до Виктор Григорович, 25. II. 1846 г.) Димитър Миладинов признава: „моите старания за нашия български език и българските (народни) песни, според Вашата поръка, са ненадминати. Не преставам да продължавам изпълнението на моите обещания към Ваша светлост, защото българите спонтанно се стремят към истината.“<sup>5</sup> В известното писмо до редактора на „Цариградски вестник“ Александър Екзарх (20. VIII. 1852 г.) със загриженост Д. Миладинов забелязва, че „най-голямата пречка е може би гръцкото духовенство“ за въвеждането на български език, а вече като учител в Кукуш (в писмо до х. Викентий, 1. VI. 1857 г.) изразява надеждата, че е необходимо да

<sup>1</sup> Дунавски лебед, г. I, бр. 20, 7 февр. 1861, с. 88.

<sup>2</sup> Цариградский вестник, бр. 474, 12 март 1860.

<sup>3</sup> Пак там, бр. 479, 16 апр. 1860.

<sup>4</sup> Пак там, бр. 472, 27 февр. 1860. През 1880 г. в бр. 7—9 на сп. „Българска илюстрация“ излизат в превод спомените на Р. Жинзифов „Димитрий и Константин Миладинови“, който, коментирайки този пасаж от дописката на Д. Миладинов, възкликва: „Не знам има ли примери в историята на народите да са се учили деца нощ, тайно от страх на преследване!...“ (с. 22).

<sup>5</sup> Братя Миладинови. Преписка. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков. С., 1964, с. 15.

се отвори „славянско училище и во Струмица за три години баре колку да се зафатит јазикот Болгарски“<sup>6</sup>.

Патетична възхвала на българският език, на неговата старинност, се съдържа в извиредно интересното писмо на Д. Миладинов до първенците на Кукуш от 24. X. 1857 г. Тук той достига до патриотична екзалтация в изтъкване достоинствата на българският език и необходимостта от неговото съхраняване като „драгоценно богатство на нашата народност“. Това писмо представя интерес и с един друг момент — то е документ за културната осведоменост и начетеност на възрожденеца, осведоменост, която създава народностно самочувствие. И друго — в него проличава дълбок интерес и симпатия към славянството, към постиженията на славянската култура и просвета: „Имате гърди и показвайте славянските си гърди! Корят нашия славянопелазгически език, един от най-древните и богати езици, като го наричат варварски език! С пръст им показвайте славянските филолози, физици, математици и други учени хора на Русия, Чехия, Далмация, Полша, Галиция, Славония, Хърватско. . . , които се наслаждават на плодовете на просветата!“<sup>7</sup>

В борбата с гръцката експанзия е удържана вече победа. Разпространяването на българското образование е процес неизбежен. Един първи етап от тази борба е свързан с живота и делата на Димитър Миладинов. Годините на лишения и конфликти, на съпротива и неочаквани удари са изковали оптимизма и самочувствието на възрожденеца. Историческото време изисква въвеждането на български език в училищата, създаването на нова програма за просветно и културно израстване. В перспективата на тази дейност се оформя националното самоосъзнаване на българина. В цитираното по-горе писмо до кукушките първенци Димитър Миладинов ще заяви: „Фанариотите ще ни прокълнат, ще кажат, че българската писменост е противна богу, както са говорили по-рано. Мина това време, в тъмницата проникинаха слънчеви лъчи. . . “<sup>8</sup> (разр. м., Р. Д.).

В същото това време в едно писмо до българското настоятелство в Одеса по-малкият брат Константин Миладинов, разбирайки нуждата от изучаването на български език и желеайки да го преподава след завръщането си от Русия, заявява, че неговият роден край „ке останит назад от горна Бугария на учението, ако не заватит да се учит Бугарскиот јазик“<sup>9</sup>.

В традицията на епохата Димитър Миладинов разбира ползата от обучаването на български младежи в Русия и с усърдие се захваша да издирва и изпраща българчета да учат в Русия. С надежда той обрѣща поглед към „всесияйната северна звезда, предопределена от бога“, с неподозирана настойчивост търси помощта на д-р Константин Робев и в няколко последователни писма го приканва да помогне в това предприятие „да бъде изпратен в Одеса младеж от нашия измъчен роден град“<sup>10</sup>, като му напомня за признателното отечество. След няколко дни му съобщава за заминаването на Райко Жинзифов, Константин Станишев и Никола Делииванов за Одеса, а след още седмица пише, че „от Тракия заминаха шест младежи и от Мизия други шест за местоназначението; от Македония са определени осем поради по-голямото невежество и (духовен) мрак“<sup>11</sup>.

<sup>6</sup> Братя Миладинови. Преписка. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков. С., 1964, с. 30.

<sup>7</sup> Българска илюстрация, 1880, св. 8, с. 21.

<sup>8</sup> Пак там, с. 21.

<sup>9</sup> Братя Миладинови. Преписка. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков. С., 1964, с. 126.

<sup>10</sup> Пак там, с. 46.

<sup>11</sup> Пак там, с. 62.

Упованието на Русия в народното дело по образованието на българските младежи в по-големите руски градове предизвиква възторга на Димитър Миладинов. Потопен изляло в борбата за народностно утвърждаване, той се прекланя пред руската мощ, под чиято закрила се реализира програмата по образованието на българчетата в Русия. Той не само активно участва в това на родно дело, но и в мигове на радост не скрива чувствата си на благодарност към „могъщата закрилница и покровителка“: „Можеше ли да си представи човек някога, че българските деца от Македония и Мизия ще се учат в гимназиите и университетите на Петроград, Москва, Киев и Одеса!“<sup>12</sup>

Така в борбата по утвърждаване на новобългарска просвета и преподаване на български език, в стремежа за откриване на по-широк хоризонт пред зараждащото се национално самосъзнание с отваряне път на север, към Русия — Братя Миладинови израстват като едни от първите българи, извели новобългарската просвета на широк друм. Тяхната апостолска дейност в родния им край е в непосредствена връзка с тежненятия на времето, което е „век на просветата“ по думите на Димитър. А в едно от четирите много интересни за историята на Българското възраждане писма на Константин Миладинов до Г. С. Раковски, писани през 1861 г., младият българин приветства така „достохвалните“ стремежи на Раковски: „Радите: колку повече радите, толку повече честите народността ни, толку по-високи услуги правите на жертвеникот на отечеството ни и толко повече привлекате народната любов, коя денеска ѝе най-благата награда на благородните души.“<sup>13</sup>

Един значителен факт от първата половина на XIX в., който продължава в дейността на Братя Миладинови и след тях и дава насока на цялостното ни културно развитие през Възраждането — е възроденият интерес към фолклора и старината и масовото записване на народни песни, приказки, издирване на етнографски материали. Така се създава една културна програма за ускоряване процеса на национално утвърждаване, за привличане интереса на чужди учени и народи към нашето народнопесенно наследство. Тласъкът за тази дейност идва от много кратката, но много ценна за българската културна история преписка между Васил Априлов и Юрий Венелин. След препращането на Венелиновите писма на Неофит Рилски с препоръка да бъдат размножени и изпратени на „мъже родолюбци и охотни за просветата младежи“ се създава цяла мрежа от усърдни събирачи на народни песни и старинни предмети, които са в непрекъснатата кореспонденция с Неофит Рилски и помежду си.

Средата на XIX в. е времето, когато се активизира интересът към народното творчество, на страниците на все още младия периодичен печат често се появяват записани от различни краища на България народни песни. Почти всеки културен българин има записани песни, някои по специална поръчка, други — по собствен усет. Това е времето и на засиления интерес на Раковски към народното творчество, той поддържа активна кореспонденция за събиране на народни песни, за описване на обреди и обичаи.

В този общ и единен процес на възраждане интересът към народнопесенното творчество и делото на Братя Миладинови изпъква с особена сила. През 1842 г. излиза сборникът с народни песни и пословици на Иван Богоров, през 50-те години излизат сборниците на П. Безсонов и Ст. Веркович.

Почти във всяко от писмата на Миладиновци се съдържа информация за намерена песен, за открити стари ръкописи или предмети. Димитър Миладинов изпраща песните на брат си Константин в Москва, който ги събира и подготвя за издаване. В писмо до К. Робев от 14 юли 1857 г. той пояснява: „Към

<sup>12</sup> Братя Миладинови. Преписка. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков. С., 1964, с. 88.

<sup>13</sup> Пак там, с. 138.

събраните от него български песни и аз изпратих немалко български песни, които събрах тук и от Велес. Очаквам и от Източна Македония, като от Кукуш и Дойран, които той ще издаде в Москва.“<sup>14</sup>

Много интересни са писмата на Д. Миладинов до Петър Ив. Севастиянов, руски археолог и пътешественик, в които му съобщава за намерени ръкописи, старини и монети и му ги изпраща. Тези писма съдържат информация за насочения интерес на руските учени към българските старини, разкриват състоянието на ръкописите в разни манастири, информират за контактите и с други руски учени, като А. Гилфердинг, комуто Д. Миладинов е изпратил 39 български песни, В. Григорович и др.

При характеристиката на писмата на Братя Миладинови се оформи впечатлението за особеното им отношение към писмената култура. То се открии и при проследяване усилията им за въвеждане на български език, при преводи, при записване на народни песни и пословици. Но в най-голяма степен изпъкна върху текста на техните писма.

Преди всичко писмата на двамата братя са писани със съзнанието, че са документ и имат важно значение с информацията, която носят. Това се отнася особено до Димитър Миладинов, който според Ал. Рачински „снима препис от всяко свое писмо“<sup>15</sup>. Това говори и за предварителна подготовка при написването на писмата, за процес на обмисляне, на съзнателно дистанциране от текста. А съзнанието за документалната стойност на писмата е атестат за широк поглед върху културните прояви на едно възраждащо се обществено съзнание. Братя Миладинови изпъстрят писмата си с много факти и имена, които представят интерес за изследователите. Техните писма издават самочувствието на възрожденската личност, която намира своето място в общия национално-възродителен процес.

Широкият обхват на дейността им като апостоли на новобългарската просвета в родния им край, поддържаните тесни контакти с видни руски учени — проличава в писмата и дава израз на активното им обществено-политическо мислене. Много често през Възраждането личните писма са придобивали значение на културна програма, дотолкова информацията, която са носели, е имала същностен характер, или в тях са били набелязвани основните принципи на организирана културноисторическа дейност. В случая се наблюдава и нещо друго — свободният стил на дописките на Димитър Миладинов в периодичния печат често отстъпва място на спонтанна лирична изповед, или реторически похвати, доближавайки текста до този на публичната реч. Характерно в този смисъл е началото на дописката му от 28. II. 1860 г. в „Цариградски вестник“: „Во прочутиот град Охрид не остана нищо от великолепије и от стародревности, само светите мошти от святаго Климента, и тие без светата кара... и гробът му се кажат на една скършена плоча в манастир църква митрополитска... и старинни кожи со товари пред четиридесет години жертва на волкана се дадоха и се изгориха от... како и преди време и на млатовърха обителе прилепски в фурни ги изгориха!“, за да завърши патетично: „Но най-харното, най-хубавото, най-честното ни остана — кърфта цела българска блага!“

През XIX в. лични писма са били предназначавани за колективен адресат (подобни случаи се срещат при Бозвели, при Априлов — писмата му до Габровската община, у Раковски и др.), някои от тях са били публикувани в печата. Така постепенно в публицистичната практика се утвърждава жанрът на т. нар. „открити“ писма до отделни личности, подписани с името на автора си и станали обществено достояние. Образец за такова писмо в кореспонден-

<sup>14</sup> Братя Миладинови. Преписка. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков. С., 1964, с. 33.

<sup>15</sup> Цит. по М. Арnaudов. Творци на Българското възрождение. Поети и герои. С., 1969, с. 384.

пията на Д. Миладинов е това до първенците на Кукуш от 24. X. 1857 г. Патетичният му тон, близостта с публицистичния стил на дописките доближават това писмо до жанра на политическия трактат. Подобен публицистичен характер имат и някои други писма на Д. Миладинов (до Ал. Екзарх, по-вечето писма до П. Севастиянов, до архимандрит Антим, до йеромонах Климент). Усвоил богатата елинска култура, добре познаващ всички стилистични изисквания и норми на писмената реч, Димитър Миладинов се придържа в писмата си към налаганите нормативи. Съхранена е формалната подредба, стриктно са използвани традиционните формули за учтивост. Всяко негово писмо, особено до високопоставена личност, винаги има обширно предисловие, в което изразява своето най-хубаво отношение. В традицията на гръцкото писмописание, образци от което се превеждат през първата половина на XIX в. у нас, е основното изискване към стила на писмата — яснотата. В писмовната практика през Възраждането писмата на Димитър Миладинов остават като едни от най-добрите образци.

Писмата на Братя Миладинови са личностни — те оформят облика на възрожденеца в един от най-значителните периоди в националната ни политическа и културна история — утвърждаването на новобългарска просвета и борбата за духовно самоопределение, като издават самочувствието на възрожденската личност с ясно съзнание за историческата мисия, която изпълнява.

Голямото „ненавистно родолюбие, дотолкова, щото дори до фанатизъм допираше“ — по думите на К. Шапкарев, безрезервната отдаденост на народното дело, саможертвата и културният им подвиг, — са трайните стимули на техния живот. И словата, които изрича Димитър Миладинов при арестуването му, прерастват в символ на живота и делото на двамата братя: „Що така сте се уплашили, деца! Една шепа кръв е човеческий живот; за толко ли ще се уплаша. Аз отивам на верна смърт, но народът български нема да умре заедно с мене; тъй ще остане жив и един ден ще възкръсне; тогава ще оцени и моята кръв. Аз посех семето, а вие бидите живи да пожниете плодът му.“<sup>16</sup>

---

<sup>16</sup> К. Шапкарев. Материали по животоописанието на братя Х. Миладинови... 1884, с. 28.